

En religion på räls

Det första blygsamma försöket att putsa upp den planekonomiskt grämeletrade ryska huvudstaden var omvandlingen av Arbat till gågata i början av 90-talet. Här inrättades de första kooperativa, halvprivata och privata kaféerna och antikaffärerna, och moskvaborna gladdes åt den nya ekonomiska friheten. Innan rubeln fick sitt marknadsvärde var det mesta också tillgängligt för medborgarna. Detta till trots lukade det hela experiment, inte riktig ekonomisk nyordning; det var en frihet beordrad uppifrån.

Åtta år efter de ekonomiska reformer som släppte priserna fria och skapade förutsättningar för en marknadsekonomi, märks den ekonomiska högkonjunktur som på senare är präglad Moskva bättre på andra ställen i stan. Arbat är numera snarast ett slags skansen, ett friluftsmuseum över övergången från kommunistisk planhushållning till något som i brist på annat väl bäst betecknas som marknadsekonomi.

Det gamla varuhuset GUM och Petrovskij-gallerian dominerar av Versace, Escada, Cartier och andra lyxbutiker, medan Arbat mest erbjuder tingeltangel à la russe. Med ett undantag i den originellare genren, som vittnar om riktningen och styrkan i den ekonomiska utveckling som ägt rum på senare år: affären "De nya ryssarnas värld". Här saluförs souvenirer som speglar "myten och legenden om det nya Ryssland, sagan om de nya ryssarna". Souvenirerna är utförda i traditionella tekniker (målat trä och fajans) men med nya motiv: "de nya ryssarna" – tennisspelande, cigarrökande, mobilpratande – och deras attribut: träningsredskap, lyxbilar, livvakter.

Utanför fajansens värld, i en numera kvävande trafikfylld stad, rullar de verkliga limousinerna fram, med svärtade rutor och privatchaufförer. På kvällarna är stadens centrala delar upplysta på ett närmast aggressivt sätt. Man associerar till USA, inte Europa, och mera till Las Vegas än New York eller Washington. Och när limousinerna framåt småtimmarna töms på sitt innehåll, sker det i garaget till något nyuppfört bostadshus i centrum eller i ett inhägnat och dygnet-runt-bevakat område i någon "ekologisk zon" utanför stan.

Den som inte varit i Moskva på över tre år slås av hur staden förändrats. Enorma höghus perforerar himlen. Jag tar ett perspektiv ur högen: "Elitvårer i elitkvarter: 28-våningshus med tre mansardvåningar och underjordsparkering. Gym, sauna, bar, dygnet-runt-bevakning, städjänst, livs-

medelsservice – allt som är oundgängligt för den moderna människans vardag och vila." Huset uppförs av en privatfirma men på uppdrag av Moskvastad.

Likt François Mitterrand vill borgmästare Luzjkov resa monument över sin regeringstid. Den franske presidenten hyllade tveklöst en mer raffinerad estetik än Moskvas borgmästare, vars primitiva smak – en fläskig nybarock med inslag av rysk nationalromantik – moskvaborna gärna driver med. Men vid sidan av dessa arkitektoniska muskelspanningar görs det också djärva, kompromisslösa satsningar av ett slag man sällan ser i Sverige. Och även de mest skningslösa kritikerna erkänner att det är den expansiva ekonomiska politik som förs i Moskva som mer än något annat gör faran för ett planekonomiskt återfall minimal.

Vid kuppöversöken 1991 och 1993 fanns ännu reella risker för en återgång till en planstyrd ekonomi. Även om staten i dag har andra kontrollambitioner än på Jeltsins tid, torde den risken nu vara eliminerad. Detsom hotar Ryssland är något annat, nämligen det faktum att den ekonomiska utvecklingen sker i ett land som är ideologiskt vislet, ekonomiskt svagt och politiskt och militärt förnedrat, i ett land på jakt efter en identitet, en nationell idé. Associationerna till Weimarrepubliken är legio i rysk press.

Ett tänkbart scenario är inte en kommunistisk diktatur utan en stat med starka ryskationella drag, på bekostnad av andra folkslag och religioner.

En central roll i detta andliga sökande spelas av den ortodoxa kyrkan, vars positioner dagligen flyttas fram. Lager-

lokaler, idrottslokaler, offentliga avträden återfår sina gamla funktioner och Moskva skimrar som förr av gyllene kupoler. Det byggs för det gamla Ryssland precis som för det nya, men kursen är satt i diametralt motsatt riktning. Två ideologier existerar sida vid sida, den ena hyllar tillväxt, snaror och tennisbanor, den andra har fokus riktat bakåt, mot Rysslands eviga värden. Landet lever i två tidsdimensioner samtidigt: den materiella världen – åtminstone delvis – i det 21:a seklet, den andliga i en tid som stått stilla i tusen år. Men de har en sak gemensamt, de båda ideologierna, kapitalismens och kyrkans: de var förbjudna för bara tio år sedan; härav styrkan och trovissheten, överdrifterna och misstagen.

Det gamla varuhuset GUM och Petrovskij-gallerian dominerar av Versace, Escada, Cartier och andra lyxbutiker.

Det finns mycket i denna utveckling som är oundvikligt. Det är till exempel uppenbart att kyrkan tillfredsställer människornas andliga

behov bättre än den kommunistiska ideologin, som var helt oförmögen att hantera tillvarons vertikala frågor. Frågan är hur stort utrymme den ortodoxa kyrkan kommer att beredas i den nya statsideologi som håller på att växa fram och vad som skall tillåtas inom dess vigvattenbestänkta murar.

När de första signalerna om kyrkans nya roll i samhället kom i slutet av 1980-talet uppfattades detta av de flesta som något positivt. Att det efter 70 år av kommunistisk diktatur ännu fanns monarkistiska strömningar i samhället, att kosackrörelsen var vid liv, med mera, sågs också det

som uttryck – om än något bisarra – för en gryende pluralism. För många var detta tecken på bolsjevismens historiska nederlag. Att rörelserna också innehöll xenofobiska och antisemitiska inslag var uppenbart men de var så pass marginella att de inte bedömdes utgöra något hot mot utvecklingen i demokratisk riktning.

När nu kyrkan iordningställer ett särskilt tag för mission ute i landet, en "kyrka på räls", är det väl ingen som lyfter på ögonbrynen – utom möjligen den historiekunnige, som ser en direkt parallell till bolsjevikernas agitatorståg som i liknande propagandasyfte började rulla våren 1918. Men när man i en kyrka kan köpa boken "Den ryska ideologin", som bygger på Nikolaj I:s triad "Ortodoxi, envælde, folk" och innehåller av präster författade, uttalat antisemitiska kapitel om den gudagivna tsarmakten? Även om boken inte är officiellt sanktionerad av kyrkan, är det faktum att sådana läror sprids illa nog med tanke på att kyrkan är på väg att överta marxismens roll som statsbärande ideologi. Det som saluförs i kyrkans hägn får således en stark legitimitet.

Man behöver inte leta länge för att konstatera att den antisemitism som för tio år sedan trots allt var relativt marginell numera torgförs fullt öppet. Jag tar en bok i högen, Encyklopedi över den ryska civilisationen, utgiven i år av ett förlag som kallar sig "ortodoxt". Den är tillägnad den 1995 avlidne metropoliten för Sankt Petersburg och Ladoga, en känd antisemit, och redigerad av Oleg Platonov, notorisk för sin frustande kamp mot det "undermineringsarbete" som "frimurarjudar och västerländska säkerhetstjänster" bedriver i Ryssland. ("Frimurarjudar" är ett epiteto som kan få en person med normal begreppsuppfattning att höja på ögonbrynen, men det är nyckelbegrepp hos ryskationella extremister. Ett liknande bysantinskt epiteto användes av Stalins åklagare på 1930-talet: "vänster-högeravvikelse".)

Xenofobin och antisemitismen har sina rötter i kommunistpartiet, främst inom de kretsar som på 1970-talet började röra sig i nationell riktning. Jag minns till exempel hur en rysk litteraturvetare på ett symposium i Danmark 1975 förklarade att Hitlers enda fel var att han inte gått till tillräckligt långt (samme man förklarade några år senare vid en diskussion i Moskva att judar som Osip Mandelstam gärna fick skriva poesi bara de inte skrev om "våra ryska björkar").

Den ideologiska soppa som

Full kommers. En väggmålning av Fader Frost framför ett torg

Platonov och hans gelikar försöker koka ihop är en kombination av extrem nationalism, stark antibolsjevism och – stalinism. Inte leninism (Lenin hade judiskt blod) utan just stalinism. I Encyklopedi över den ryska civilisationen finns Lenin inte ens nämnd medan georgiern Stalin ägnas ett stort och beundrande kapitel. Platonovs argument för Stalins moraliska storhet är svårbestridda: "Stalin älskade gamla ryska visor som han gärna sjöng. Till skillnad från judiska bolsjevikerna tålde generalsekreteraren i det Allunionella Kommunistpartiet (bolsjevikerna) inte sexscener i filmer. Sådant generade och upprörde honom."

På 1920-talet skilde sig inte Stalin så mycket från övriga bolsjevik, men på 30-talet blev det bättre: "Under Stalins ledning förintades inte mindre än 800 000 judiska bolsjevik, blomman av den antiryska judiska organisation som syftat till att förvandla Ryssland till en judisk

FOTO: REUTERS/ALEXANDER NATRUSKI

Demonstranter. Kommunisterna utanför Duman den 8 december i samband med att beslutet att anta den sovjetiska nationalhymnen fattas.

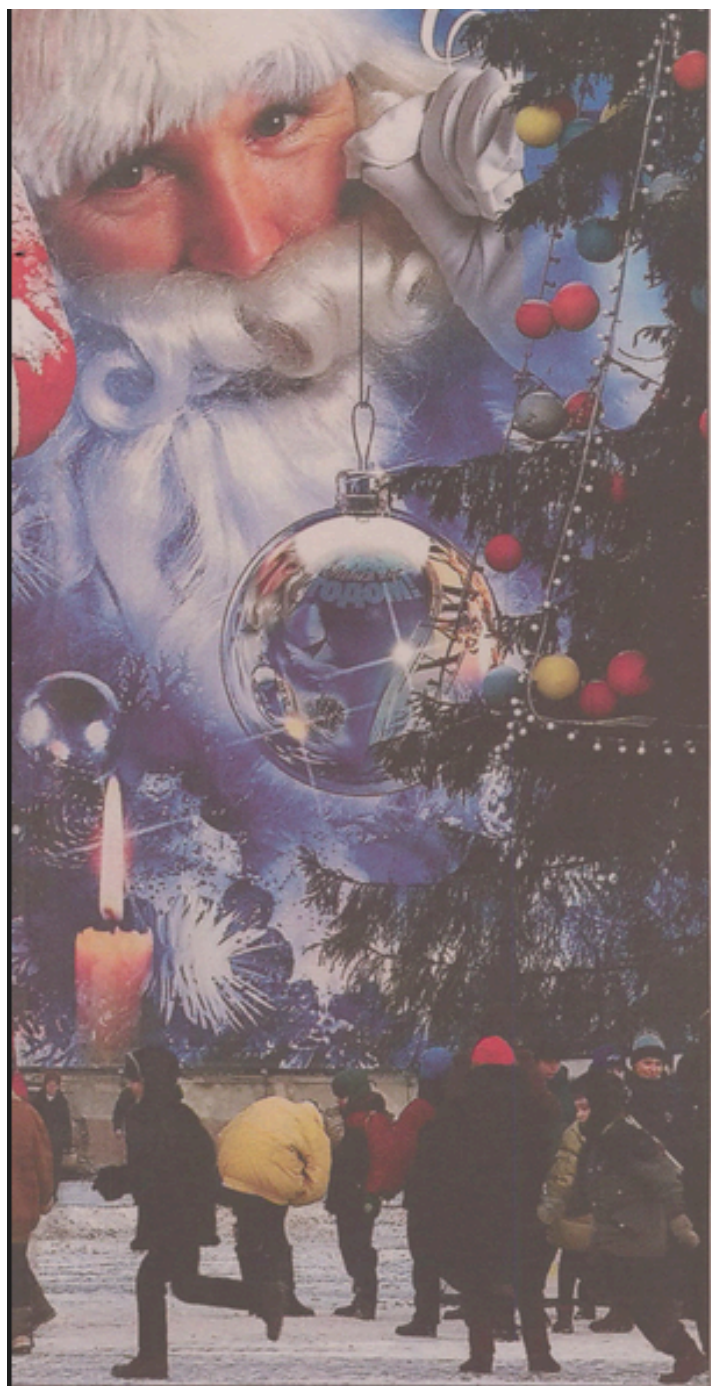

FOTO: REUTERS

i S:t Petersburg i december. Ryssland förbereder firandet av den ortodoxa julen.

stat." Stalins mål var att förvandla den kommunistiska diktaturen till ett "rysknationellt system" för att sedan kunna återupprätta den ryska nationalstaten. Han rensade statsapparaten från "kosmopolitiska element", såg till att omge sig med "hederliga, arbetsamma och självuppgivande ryssar", rehabiliterade den ryska patriotismen och återinförde en traditionell rysk utrikespolitik.

Detta var emellertid något som judiska krafter inom partiet starkt ogillade. De svor sig därför samman för att först likvidera Stalins närmaste män och sedan Stalin själv...

Dagens Ryssland vill återknyta banden med det eviga, äkta Ryssland, som gick förlorat 1917. Utmärkande för den rörelse som Platonov företräder är att man inte bortser från den bolsjevikiska erfarenheten utan försöker inlemma den i det stora historiska flö-

det. Dock inte allt: man tar avstånd från just det som var nytt i bolsjevismen, från brottet, från revolutionen (det judiska) och betonar i stället enheten och kontinuiteten (det ryska).

Oleg Platonov må vara en stolte, men han företräder en ideologi som odlas i vidare kretsar i det ryska samhället och som med en term från 30-talet kan benämnas "nationalbolsjevism". Ett uttryck för denna ideologi är fastställandet av Sovjetunionens nationalhymn som Rysslands och den röda fanan som symbol för de väpnade styrkorna. Dessa parlamentariska beslut är när allt kommer omkring uttryck för samma nationalbolsjevistiska strävan: att inlemma Sovjet i Ryssland.

Vad som ligger i förlängningen av dessa ideologiska rörelser kan vi bara gissa oss till. Möjligen kan de neutraliseras av en gynnsam ekonomisk utveckling. Men kompassriktningen bör stämma till vaksamhet

BENGT JANGFELDT